

آزادی انسان از دیدگاه شهید مطهری

ناهید محمدی^۱

چکیده

برای رشد و پیشرفت هر موجودی نیازمند آزادی می‌باشد تا بتواند استعدادهای خود را شکوفا کند، و به کمال و سعادت برسد. در این میان تعاریف زیادی از آزادی و اقسام آن می‌شود. هر شخصی بر اساس فلسفه و مکتبی که دارد آزادی را تعریف می‌کند. شهید مطهری درمورد مسائل فکری دیدگاه‌هایی آورده است. یکی از این بحث‌ها، بحث از آزادی انسان است. که از منظره‌های مختلف بررسی می‌شود و سوال‌های زیادی به ذهن پژوهشگر می‌آورد که از نظر شهید مطهری آیا اسلام و آزادی می‌توانند با هم سازگاری داشته باشند؟ چه رابطه‌ای می‌تواند میان اسلام و آزادی باشد؟ چه معیارهای برای مفهوم آزادی می‌توان نام برد؟ چگونه می‌توان به شیوه درست از آزادی استفاده کرد؟ در مقاله حاضر به مفهوم آزادی، انواع آزادی، اقسام آزادی و حدود آزادی طبق اندیشه آیت الله مطهری پرداخته است.

کلید واژگان: آزادی، ضرورت آزادی، آزادی معنوی، آزادی اجتماعی، اسلام، استاد مطهری

^۱ طلبه سطح دو، مدرسه علمیه الزهرا سلام الله علیها - شهرستان بوشهر، ۱۴۰۲

مقدمه

آزادی، واژه‌ای است مقدس، که نزد همه ملت‌ها دارای قداست ویژه‌ای است. بسیاری از اندیشمندان آزاده جهان جان خود را در راه رسیدن به آزادی فدا کرده‌اند. انقلابهای زیادی برای دستیابی به آزادی رخ داده است. هر امتی با توجه به نوع نگرش خود به انسان و جهان دیدگاهش را نسبت به آزاده ابراز می‌نماید. افراد متعددی در طول تاریخ با شعار آزادی مردم را بر علیه ملت‌ها شورانده‌اند، ولی پس از رسیدن به قدرت، آزادی دیگران را محدود کرده‌اند. بنابراین آزادی کلمه‌ای است که بسیار مورد سوء استفاده قرار می‌گیرد.

دموکراسی‌های غرب هر چند تا حدودی برخی از آزادی‌ها را برای خود به ارمغان آورده‌اند، ولی از نظر معنوی آنها در دام بلاهای اخلاقی گرفتار شده‌اند. اسلام نیز از همان ابتدای دعوت پیامبر یکی از وعده‌های مهمش آزادی از ظلم و ستم ظالمان بوده است. در پذیرش اسلام آزادی کامل حکم فرماست: «لا اکراه فی الدین»^۱

آزادی گوهر آدمی است. او آزاد متولد می‌شود و باید آزاد زندگی کند و راه و رسم حیات خویش را برگزیند چنانچه حضرت علی علیه السلام می‌فرمایند: «بنده دیگری نباش که خداوند تو را آزاد آفریده است.»^۲

نکته‌ای که بیانگر اهمیت آزادی انسان در اسلام است، ضرورت تحقیق در اصول دین و پذیرش آزادانه آن است اسلام به هیچ وجه اجازه نمی‌دهد که در اصول دین تقلید صورت گیرد، بلکه بر همگان لازم می‌داند با بصیرت و شناخت کامل آن را بپذیرند.^۳

امروزه یکی از مباحث رایج در جامعه ایران بحث آزادی است، مقوله‌ای که جامعه ایرانی در سال‌های اخیر با آن روبرو است. آقایان علی اکبر ذاکری و حسین سوزنی مقاله‌ای تحت عنوان آزادی و دین از دیدگاه استاد مطهری مورد بررسی قرار داده‌اند و مرزهایی برای آزادی اندیشه و عقیده و بیان ترسیم کرده‌اند. این مقاله در پی بررسی پیرامون مفهوم آزادی و بیان آن یعنی آزادی اجتماعی معنوی، آزادی سیاسی و آزادی جنسی در اندیشه شهید مطهری هستیم و تلاش می‌شود به تبیین شاخصه‌های آزادی در اندیشه آن شهید بزرگ بپردازیم.

^۱ بقره: ۲۵۶

^۲ نهج البلاغه نامه، ۳۱

^۳ مطهری، پیرامون انقلاب اسلامی، ص ۱۲۶

مفهوم آزادی

آزادی در لغت معانی متعددی دارد از جمله آن: قدرت انتخاب، رهایی، ضد بندگی،^۱ و استقلال در عمل و رها شدن^۲

آزادی در اصطلاح

فقدان موانع در راه تحقق آرزوهای انسان،^۳ سلب مانع ترقی و تکامل^۴ داشتن حق انجام هر عملی تا حدی که حق دیگران مورد تجاوز قرار نگیرد. در قرآن کریم آمده است: «وضعیت عنهم اگرهم و الاسلام الی کانت علیهم»^۵ و از دوش آنان قید و بندهایی را که برایشان بوده است برمی‌دارد با توجه به حقیقت انسان باید به این نکته دقت کرد که جسم انسان محدود است و نیازهای خاص خود را دارد از این رو وقتی که در مفهوم و حقیقت آزادی خوب می‌اندیشیم متوجه می‌شویم که آزادی یک خو است گرایش روحی است یعنی آنکه می‌خواهد آزاد باشد روح آدمی است نه جسم او.

آزادی از دیدگاه شهید مطهری

آزادی از جمله مفاهیمی است که شهید مطهری به آن پرداخته است. استاد مطهری ضمن اینکه معتقد به دو نوع آزادی است: اجتماعی و معنوی. اما برای انسان هم قائل به برخی استعدادهاست که قابل رشد و ترقی هستند. لذا آزادی اجتماعی را، نبودن هیچ مانعی در جهت جلوگیری از رشد و تکامل انسان در اجتماع می‌داند؛ یعنی انسان از ناحیه سایر افراد آزادی داشته باشد و کسی مانع از فعالیت فکری، جسمی و... فرد نباشد.^۶

استاد مطهری به نوعی دیگر از آزادی معتقد است که آزادی معنوی است استاد مطهری بر این باور است که انسان در وجودش از صفات متضادی برخوردار است خشم و غضب مهر و محبت فطرت عقل و آزادی معنوی یعنی اینکه انسان از صفات پست حیوانی و صفاتی که انسان را به سوی پستی

^۱ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا

^۲ راغب اصفهانی، مفردات

^۳ مطهری، یادداشت‌های استاد مطهری

^۴ فرهنگ علوم سیاسی

^۵ اعراف: ۱۵۷

^۶ مطهری، گفتارهای معنوی، ص ۱۵

می‌کشد آزاد باشد. طبق گفته های استاد مطهری انسان آزادی معنوی می خواهد که در این صورت باید صفات پست حیوانی را رها کند.^۱

انواع آزادی

با توجه به گرایش های مختلف انسان نیازهای او نیز متفاوت است به همین خاطر آزادی که یکی از نیازهای اساسی انسان در زندگی فردی و اجتماعی است متنوع خواهد بود. که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

آزادی اجتماعی

انسان علاوه بر نیازهایی که سایر موجودات دارند، نیازهای ویژه ای هم برای رشد و تکامل دارند؛ آزادی اجتماعی از جمله آن نیازهاست که در صورت نبود آن، انسان قادر به پرورش استعداد های خود نخواهد بود. اگر انسان در جامعه به حسب قدرت اجتماعی، ثروت، زور و... افراد ضعیف تر از خود را به ذلت بکشانند و مانع رشد و تکامل دیگر افراد شوند، مطمئناً انسان نمی تواند استعدادهایش را پرورش دهد.

استاد مطهری نیز در این امر مهم توجه کردند و می گوید: «آزادی اجتماعی، یعنی بشر باید در اجتماع از ناحیه سایر افراد اجتماع آزادی داشته باشد، دیگران او را استخدام و استثمار نمایند، جلوی فعالیت های او را نگیرند، قوای فکری و جسمی فرد از او گرفته نشود.^۲

مطالعه تاریخ انسان گواه این است که انسان ها بر اساس تمایلات نفسانی خود در دست اندازی به اندوخته های مادی دیگران داشته است و این درد نیست که انسان آزاده ای را آزار می دهد. استاد مطهری در این باره می گوید: «در طول تاریخ یکی از گرفتاری های زندگانی بشر این بوده که افرادی نیرومند و قدرتمند از قدرت خودشان سوء استفاده می کردند و افراد دیگر را در خدمت می گرفتند.»

استاد مطهری خود این درد را لمس کرده است. ایشان در دوره دورانی زندگی می کرد که کشورهای قدرتمند مانند: آمریکا شوروی، انگلیس دست طمع خود را بر روی ذخایر کشورهای فقیر نهاده بودند. تعبیر زیبایی استاد مطهری از استثمار به «چیدن میوه» نشان از درک عمیق وی از این مسئله دارد. استاد مطهری در این باره می گوید: «محصول کار و فکر هر کس، ارزش هر کس باید از آن

^۱ همان، ص ۳۲

^۲ مطهری، اخلاق جنسی در اسلام و غرب، ص ۳۷

خود او باشد. وقتی افرادی هستند که محصول درخت وجود دیگران را به خودشان تعلق می دهند می گویند: این خود دیگری را استثمار کرده است.^۱

داشتن رابطه با کشورهای قدرتمند و صاحب نفوذ اگر بدون درایت و تفکر به عواقب عواقب آن باشد، ممکن است دوباره استثمار و استثمار تکرار شود. پس وظیفه دولتمردان اسلامی این است که، روز به روز بر رفاه شهروندان خود بکوشند و به جای تکیه به خارج از کشور زمینه های قطع نیاز به قدرت های بزرگ، به مردم خود اعتماد کنند و با ایجاد وحدت و یکدلی و اجرای عدالت زمینه هرگونه استثمار را از بین ببرند.

آزادی اجتماعی در قرآن

یکی از حماسه های قرآنی موضوع آزادی اجتماعی است. بعضی از مفاهیم قرآن در یک عصر به اوج می رسد مانند کلمه آزادی است، که نمی توانیم جمله زنده تر و موجدتر از آزادی پیدا کنیم و آزادی بیش از اندازه زبانزد مردم بوده و شعار واقع شده است؛ مانند: «قل یا اهل کتاب تعالوا الی کلمه سوا بیننا و بینکم الا نعبد الی الله ولا نشکر به ولا یتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون الله» آیه همه ملت هایی که پیرو یک کتاب قدیم آسمانی هستند بگویند: بیاوید همه دور یک کلمه زیر یک پرچم جمع شویم، آن پرچم چیست؟ «الا نعبد الا الله و لا نشکر به شیئا» در مقام پرستش جز خدای یگانه چیز دیگری را پرستش نکنیم نه مسیح و نه غیر مسیح را و نه اهرمن را پرستش نکنیم. جز خدا هیچ موجودی قابل پرستش نیست.

انواع آزادی اجتماعی

یکی از انواع آزادی های اجتماعی آزادی عقیده و تفکر است. انسان در همه شرایط زندگی باید آزاد باشد و نباید مانعی برای پیشروی او وجود داشته باشد. یکی از مقدس ترین استعدادهایی که در بشر موجود هست و شدیداً نیازمند به آزادی می باشد تفکر است و مهم ترین قسمتی از انسان که لازم و واجب است پرورش یابد تفکر است.

ما می خواهیم مسئله تفکر و عقیده را از نظر اسلامی بررسی کنیم آیا آزادی فکر و عقیده از نظر اسلام صحیح است؟ یعنی اسلام طرفدار آزادی فکر و عقیده است یا طرفدار آن نیست؟

^۱ مطهری، گفتارهای معنوی، ص ۱۹

^۲ آل عمران: ۶۴

به تمرین و ممارست نیاز دارد در هر حال باید مواظب خط توطئه هدایت شده، از خارج از مرزها باشیم. مسئله مهمی که امروزه جامعه ما را با آن مواجه کرده است نسل جوان و پرتلاطمی است که خواستار آزادی هستند و متأسفانه برخی از مطبوعات هم در صددند با دامن زدن به مسئله ای از قبیل آزادی جنسی و... زمینه را برای به استثمار کشیدن این نسل فراهم نمایند.

همانگونه که استبداد خطرناک است، آزادی بی حد و حصر هم مضر و خطرناک می‌باشد. در اینجا است که مسئله تقوا حائز اهمیت می‌گردد. یعنی باید تقوای الهی سیاسی و اجتماعی مراعات شود اگر تقوای الهی گسترش یابد ملاک‌ها را بر اساس آن بسنجیم و عدالت اجتماعی گسترش دهیم، محدودیت‌ها از بین می‌رود و تقوا همه جا فراگیر می‌شود.

با همه گیر شدن تقوا، آزادی معنوی که پایه و اساس همه آزادی‌هاست نیز به وجود می‌آید. در جامعه اسلامی به هیچ وجه زمینه ظهور آزادی به معنای غربی وجود ندارد و اگر روزی آنگونه آزادی در اینجا به وجود آید، آن وقت دیگر جامعه اسلامی نیست زیرا جامعه اسلامی یک سری تعصبات دینی و ارزشی دارد که حتی خود آنها هم که امروزه ناخواسته خواهان آزادی به سبک غربی هستند، نیز از این تعصبات برخوردار هستند و حاضر به زیر پا گذاشتن آن نیستند. پس حکومت اسلامی ضمن اینکه باید آزادی بدهد باید تقوا را بیشتر مدنظر قرار بدهد و از راه فرهنگی به مقابله با برخی توطئه‌ها به نام آزادی برخیزد.

اموری که باید بشر در آنها آزاد باشد:

۱- محبت و دوستی

۲- ایمان

۳- اخلاقیات

۴- رشد فردی

۵- رشد اجتماعی

۶- رشد فکری

تأمین مبنای آزادی توسط اسلام

اسلام تنها به شعار آزادی قناعت نکرد که مبنای آزادی را تأمین کرد. اولین مبنای آزادی، خداشناسی و بندگی خدا می باشد، «قولوا لا اله الا الله تفلحوا»^۱ عامل دوم شناسایی انسان به خود انسان که هیچ قوه و نیرویی جز پرستش خدا بر وجود انسان حکومت نکند. «من عرف نفسه فقد عرف ربه»^۲ اسلام آمد که هم خدا را به بشر بشناساند و هم بشر را به خودش بشناساند. بشر اگر خودش را نشناسد، خدا را نمی شناسد، و نمی تواند خدا را پرستش کند. ای بشر! خودت را در حد حیوانات ندان؛ خودت را یک موجود بسته شهوانی ندان؛ خیال نکن که تنها انگیزه‌ای که در تو وجود دارد جاه طلبی است یا تنها محرک وجود تو عوامل اقتصادی یا عوامل جنسی است؛ در سرشت تو یک نهاد دیگری یک روح یک قدس و معنویتی است. «نفخت و فیه من روحی»^۳ من از روح الوهیت خودم چیزی در وجود تو دمیده‌ام تو خلیفه الله و جانشین خدا هستی. تو برتر از این حرفا هستی. انسان را به خود انسان معرفی کرد و شناساند و انسان تا به این معنویت خودش آگاه نشود و ارزش معنوی خودش را درک نکند و تا انسان خودش را از مادیات نبریده است، محال است که آزاد باشد مگر انسانی که برده مادیات است می تواند آزاد و آزادی خواه باشد؟ چنین چیزی محال است. اسلام اعلام آزادی کرد.

^۱ طبقات الکبری، ۱/۲۱۶

^۲ آمدی، غررالحکم و دررالکلم

^۳ حجر: ۲۹

نتیجه گیری

این مقاله، تاملی بود در اندیشه‌های شهید مطهری برای فهم آزادی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی اندیشه و تفکر او. از آنجا که آزادی به نظر استاد مطهری جایگاه والایی در اسلام دارد، در این مقاله آزادی را در اندیشه‌های استاد مطهری به بحث گذاردیم. نکته‌های اصلی که نتایج این تحقیق مختصر را شکل می‌دهند، عبارتند از:

- ۱- با توجه به اینکه هدف اصلی انبیا آزاد کردن بشر از بندگی‌ها بود، آزادی از نگاه استاد مطهری جایگاه برجسته‌ای در اسلام و تعالیم اسلامی پیدا می‌کند و مقدس شده است.
- ۲- از جمله مهم‌ترین مبانی نظری از نظر استاد مطهری «اختیار»، «فطرت» و «عقل و اراده و تکامل انسان» است که استاد اصل آزادی را به رسمیت می‌شناسد.
- ۳- آزادی از دیدگاه استاد مطهری یعنی نبودن مانع، نبودن جبر و نبودن هیچ قیدی در راه رشد و تکامل انسان. به طوری که بتواند استعدادهای خود را شکوفا کند.
- ۴- از نظر اسلام دین اجبار بردار نمی‌باشد و هر کس در محیط مناسبی که قرار می‌گیرد، دین خود را انتخاب می‌کند و هدف مسلمانان در سرزمین‌هایی که فتح می‌کردند آزاد کردن ملت‌ها بود و هیچکس را وادار به پذیرش اسلام نمی‌کردند.
- ۵- از نظر استاد مطهری میان آزادی فکر و آزادی عقیده تفاوت می‌باشد. فکر و اندیشه در خیلی از جاها با منطق همراه است، ولی عقیده همیشه از مبنای فکری نشات نمی‌گیرد، بلکه تقلیدی است. آزادی اندیشه و بیان آن در پذیرفته شدن است.
- ۶- آزادی که در مسیر تکامل و تعالی انسان باشد و سبب شکوفایی استعدادهای انسان شود معتبر است. ولی آزادی جنسی و آزادی‌هایی که انسان را به نابودی می‌کشد قابل احترام نیست.

منابع و مآخذ

- ۱- قرآن کریم؛ مترجم مهدی محبی الدین الهی قمشه‌ای
- ۲- نهج البلاغه؛ مترجم محمد دشتی
- ۳- آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه و شرح جمال الدین خوانساری، ج ۷، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ش
- ۴- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش
- ۵- رسولی محلاتی، هاشم، غرر الحکم و درر الکلم آمدی، جلد دوم، بی جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸ شمسی
- ۶- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات، چاپ چهارم، مترجم خسروی حسینی، سیدغلامرضا؛ بی جا: نشر مرتضوی، بی تا
- ۷- صدوق، محمدبن علی، من لایحضره الفقیه، ج ۱، چاپ دوم، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق
- ۸- کلینی، محمد بن یعقوب، الأصول من الکافی، تهران: مکتبه الصدوق، ۱۳۸۱ ق
- ۹- _____، _____، اصول کافی، سید جواد مصطفوی، جلد ۲، چاپ اول، قم: کتابفروشی علمیه الاسلامیه، ۱۳۸۶
- ۱۰- مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، چاپ سی و پنجم، قم: نشر صدرا، ۱۳۷۴ ه ش
- ۱۱- _____، _____، فلسفه اخلاق، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۹۲
- ۱۲- _____، _____، سیری در نهج البلاغه، قم و تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۰
- ۱۳- _____، _____، آزادی انسان، بی جا: انتشارت بینش مطهر، ۱۳۹۶
- ۱۴- _____، _____، اخلاق جنسی در اسلام و غرب، تهران: نشر صدرا، ۱۳۵۸
- ۱۵- _____، _____، ده گفتار، تهران: نشر صدرا، ۱۳۷۲
- ۱۶- _____، _____، انسان کامل، قم: نشر صدرا، ۱۳۷۱
- ۱۷- _____، _____، «مجموعه آثار»، ناشر: صدرا، چاپ بیستم، سال چاپ: ۷۶۲۲
- ۱۸- _____، _____، یادداشت های استاد مطهری، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۷

- ۱۹- _____، _____ انسان و سرنوشت، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۷
- ۲۰- _____، _____ مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی، جامعه و تاریخ، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۹
- ۲۱- _____، _____ پیرامون انقلاب اسلامی، قم: انتشارات صدرا، بی تا
- ۲۲- _____، _____ گفتارهای معنوی، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۷۷
- ۲۳- _____، _____ جهاد اسلامی و آزادی عقیده، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۹۶
- ۲۴- _____، _____ حق و باطل، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۴
- ۲۵- نوری، حسین، مستدرک الوسائل، ج ۱۳، چاپ اول، قم: آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ ق
- ۲۶- یزدی، حسین، آزادی در نگاه استاد مطهری، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۹